

PEŞTELİ HİSÂLÎ

(ö. 1062/1652)

Divan şairi.

Asıl adı Hüseyin olup kaynaklarda Budinli Hisâlî olarak da geçer. Hayatına dair çok az bilgi vardır. III. Mehmed, I. Ahmed, I. Mustafa, II. Osman, IV. Murad, Sultan İbrâhim ve IV. Mehmed dönemlerinde yaşadığı, Bağdat'a gittiği, Eğri savaşına katıldığı ve Zevîl şehrinde defterdarlık yaptığı şiirlerinden anlaşılmaktadır. Hisâlî, şairin divanının sonunda yer alan (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 130, vr. 92) Budinli Hamdi Çelebi'nin manzumesinde belirtildiğine göre 1062 (1652) yılında Peşte'de vefat etmiştir. Divanındaki şiirlerle *Metâliu'n-nezâir*'deki matla'larından hareketle onun mütevekkil, kanaatkâr, mütevazî bir insan olduğu söylenebilir. Hisâlî'nin, kabri Peşte'de bulunan Gülbaba için yazdığı bir gazelden ve *Metâliu'n-nezâir*'indeki "Gülbaba" redifli matla' beyitlerinden yola çıkılarak Bektaşî olma ihtimali üzerinde durulursa da bunu ispatlayacak başka bilgi yoktur. Şairin, tahayyülde ve mesel söylemede çağdaşları Emrî ve Hayâlî'yi kışkandıracak güzellikte manzu-

melerinin ve öğüt veren beyitlerinin bulunduğu Huşû'nin bir şiirinden anlaşılmaktadır.

Eserleri. 1. *Metâliu'n-nezâir*. Hisâlî bu eserinde, XIII. yüzyıldan XVII. yüzyılın ilk yarısına kadar Anadolu ve Orta Asya sahasından pek çok şairin nazîrelerine ait matla' beyitlerini bir araya getirmiştir. Eserin, şairin kendisine ait matla' beyti sayısının çok fazla olduğu iki nüshası Nuruosmaniye (nr. 4252, 4253) ve Millet (Manzum, nr. 679-680) kütüphanelerindedir. **2. *Letâifü'l-hayâl*.** Nef'i, Örfî-i Şîrâzî, Hayretî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Abdurrahman-ı Câmî, Feyzî-i Hindî gibi şairlere ait Farsça nazîrelerin matla' beyitlerinin derlendiği eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Lala İsmâil, nr. 575). **3. *Divan*.** Millet Kütüphanesi'yle (Manzum, nr. 130) Edirne İl Halk Kütüphanesi'nde (nr. 2119) iki nüshası bulunan divanda 500 kadar gazel, bir kaside, otuz altı Farsça, on Türkçe beyit mevcuttur. Divanın Millet Kütüphanesi'nde kayıtlı nüshasında yer alan bir gazelinde Hisâlî mevcut divanın dokuzuncu divanı olduğunu belirterek şükrediyor ve onuncu divanını yazmasının nasip kılınması için dua ediyorsa da diğer divanları henüz ele geçmemiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Peşteli Hisâlî, *Müsvedd-i Letâifü'l-hayâl*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 120; *Hisâlî, Hayatı, Eserleri ve Metâliu'n-nezâir* Adlı Eserinin Birinci Cildi: *İnceleme-Metin* (haz. Bilge Kaya, doktora tezi, 2003), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Peşteli Hisâlî Divanı Tahlili: İnceleme-Metin* (haz. Özlem Ercan [Gülner], doktora tezi, 2003), UÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Osmanlı Müellifleri*, II, 165; *TYDK*, II, 348-349; İsmail Ünver, "Eski Türk Edebiyatında Matla'lar Dizini", *Çiğcücü Uluslararası Türk Kültürü Kongresi Bildirileri*, Ankara 1999, II, 529-533; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî* (haz. Cemal Kurnaz – Mustafa Tatcı), Ankara 2001, I, 250; M. Fatih Köksal, "Nazire Kavramı ve Klasik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı", *Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meseret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı*, Ankara 2003, s. 215-290; "Hisâlî", *TDEA*, IV, 242; Ömer Faruk Akün, "Divan Edebiyatı", *DİA*, IX, 397.

BİLGE KAYA

PEŞTU DİLİ

Afganistan'da
ve Pakistan'ın kuzeyinde
konuşulan dil.

Afgan (Peştûn, Pehtûn, Pathân) adı verilen halk tarafından konuşulmakta olup Derî Farsçası ile birlikte Afganistan'ın ve Kuzeybatı Pakistan'ın sınır eyaletinin resmî dilidir. Afganlar'ın bir İsrâil kavmi oldukları ve Kur'an'daki Tâlût'a uzanan nesep silsilesiyle Kays Abdürreşid'in soyundan geldikleri iddia edilmektedir. Göçebe kabileler de geleneksel biçimde buna inanmakta ve miras işlerini bu rivayet uyarınca düzenledikleri soy kütüklerine göre yürütmektedir. Ancak bu iddia ilim adamları arasında pek benimsenmemiştir. Afganlar'la ilgili görüşlerden bir diğeri, bu halkın günümüz Afganistan'ında Hint-Ârîler'in ortaya çıkmasından çok önce büyük bir medeniyet seviyesine ulaşmış bulunan kavimlerin soyundan geldiği yönündedir. Hint-Ârî kavimlerin Hindistan'a göçlerinden önce bölgede yaşayan ve çeşitli medeniyetler kurduğu bilinen halk Dravidler'dir. Ârîler'in gelişiyle bu halk Hindistan'ın güney bölgelerine sürülmüş, günümüz Pakistan'ında bölgede konuşulan sadece Dravid kökenli Brâhûî dili kalmıştır. Bu görüşlerin ve Afganlar'ın bir İsrâil kavmi olduğu yönündeki iddiaların desteğiyle Peştuca'yı Sâmi diller grubuna sokan bazı araştırmacılar çıkmışsa da aralarında mevcut doğrudan bir bağlantıyı kanıtlayamamışlardır. Günümüz Peştuca'sında yer alan çok sayıdaki Arapça kelimelerin bu dile İslâm sonrası dönemde girdiği anlaşılmaktadır. Afganlar'ın bir İsrâil kavmi olmadığını ileri sürerek Peştuca'nın Sâmi dil ailesinden gelmediğini sa-

Peşteli Hisâlî'nin *Metâliu'n-nezâir* adlı eserinden iki sayfa (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4252, vr. 3^a-4^a)

vunan araştırmacılarından M. Longworth Dames bu dilin bir İran lehçesinden çıkmış olabileceğini düşünmektedir (İA, IV, 137). Peştuca'nın kökeniyle ilgili diğer bir iddia da Ernest Trumpp'un *Grammar* (London-Tübingen 1873) adlı eserinde ileri sürdüğü, Hint-Ârî dillerinin Hint koluna mensup Sanskritçe'den türemiş olduğu tezidir. Ancak o yıllarda Hint alt kıtasında konuşulan dillerin hemen tamamını Sanskritçe'ye bağlama yönündeki eğilimin bir sonucu kabul edilebilecek olan bu iddia birçok araştırmacı tarafından reddedilmiştir. Dilin kökeniyle ilgili bir diğer görüş Longworth Dames'in de kabul ettiği, 1882'de Henry'nin Peştuca'nın Hint-Ârî dillerinin Ârî (İran) koluna mensup olduğu, fakat bünyesine Hint dillerinden birçok sentaks ve morfoloji özellikleri aldığı tezidir. Buna göre Peştuca, dillerin büyük bir kısmı tarafından Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-Ârî grubunun Doğu İran dilleri alt grubuna dahil edilmektedir (Abdürrahîm Behrûziyân, s. 209). Ancak aynı gruba mensup Fars ve Beluç dillerinde eril ve dişil ayrımı yokken bu ayrıma Peştuca'da yoğun biçimde rastlanması dikkate alındığında kesin bir şey söylemek yine de pek mümkün görünmemektedir.

Peştuca iki ana gruba ayrılmaktadır: Yûsufzaî denilen kuzey lehçesi ve Hatak (Kandehârî) denilen güney lehçesi. Bunlardan j ve ş'yi bilinen ses değerleriyle ifade eden lehçeye Hatak, g, c, z ve kh ile ifade eden lehçeye ise Yûsufzaî denilmektedir. Bu fark dilin adlandırılmasında da belirleyici olmakta ve dile Hatak lehçesini konuşanlar "Peştû", Yûsufzaî lehçesini konuşanlar "Pehtû" adını vermektedir. Bu tasnifin dışında Peştuca'yı Güneybatı (Kandehar-Afganistan), Kuzeybatı (Koyta-Pakistan), Kuzeydoğu (Paktiya-Afganistan) ve Kuzeydoğu (Celâlâbâd-Afganistan) lehçelerine ayıran sınıflandırmalar da bulunmaktadır.

Peştu dilinde İran dil grubu ile Hint-Ârî ve Dravid dillerinde bulunmayan bazı sesler yer almaktadır. Bu dil için ilk olarak çivi yazısı, ardından Fenike yazısından türetilen bir alfabe kullanılmıştır. Bugünkü Arap alfabesi kaynaklı yazının Gazneli Sultan Mahmud'un Kadî Seyfullah, Meymendî ya da Şeyh Ebû'l-Feth adlı bir veziri tarafından Arapça ve Farsça sesler dışında Hint-Ârî dillere ait seslerle Peştuca'ya ait özel sesler için harfler ilâve edilerek oluşturulduğu söylenmektedir (Seyyid Envârûlhak, *Târîh-i Edebiyyât*, XIII, 24). Bu alfabede kırk bir harf bulunmaktadır. Bunlardan Peştuca'ya ait dört ses dışında kalanlar diğer bölge dilleriyle ortaktır. Peştu dilinde yazılmış çok sayıda edebî ve dinî kitap

vardır. Hukârendû-yi Gûrî, Peştu edebiyatında kaside söyleyen ilk şairdir. Peştu edebiyatının en önemli eserleri Ahmed Derveze'nin *Maḥzen-i Peştû* ve *Maḥzen-i İslâm* adlı eserleriyle Efdal Han Hatak'ın *Târîh-i Muraşsa'* adlı kitabıdır. Peştular'ın millî şairi ve kumandanı Hûşhâl Han Hatak'ın 16.000 beyitten ibaret *Dîvân*'ı Peştuca ve Farsça şiirlerini içerir, *Faḫl-nâme* ve *Bâznâme* ise Peştuca'dır. Peştuca'da Farsça ve Beluçça gibi İran dillerinde bulunmayan, ancak Urduca, Hindustânî ve Pencâbî gibi Hint dillerinde yer alan çeşitli özellikler ihtiva etmektedir. Söz konusu dillerle olan benzerliklerin yanı sıra Peştuca'da tamamen kendine has bazı özellikler de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Seyyid Envârûlhak, "Peştû Zebân", *Târîh-i Edebiyyât-ı Müselmânân-ı Pâkistân u Hind*, Lahor 1971, XIII, 19-31; a.mlf., "Peştû", *İDMİ*, V, 614-637; Meymen Abdülmecid Sindhi, *Lisâniyyât-ı Pâkistân*, İslâmâbâd 1992, s. 391-404; Abdürrahîm Behrûziyân, "Peştû: Zebân", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381 hş., III, 209-226; M. R. Rahmân – Şânk Han, *Peştû-Urdû Bolçâl*, Karaçi, ts., s. 5-6; Muhammed Afzâl Rızâ – Mahdûm Sâbirî, *Peştû-Urdû Bolçâl*, Lahor, ts., s. 7-15; M. Longworth Dames, "Efganistan", *İA*, IV, 136-137, 144-145; G. Morgenstierne, "Afghân", *ELP* (İng.), I, 220-221.

HALİL TOKER

PÉTIS de la CROIX, François (1653-1713)

Fransız şarkiyatçısı.

1653 yılında Paris'te doğdu. Babası kralın Türk ve Arap dillerinde tercüman kâtibi idi. Küçük yaşta Doğu dillerini öğrenmeye başladı. Ünlü Maliye bakanı Colbert'in, 18 Kasım 1669 tarihli bir belgeyle İstanbul ve İzmir'e her üç yılda bir dil öğrenmek üzere gönderilmesini istediği altı gençten biri olarak 19 Kasım 1670'te Halep'e gitti. Bir taraftan Arapça ve Türkçe dersleri almaya başladı, diğer taraftan Colbert'in vermiş olduğu görevi yerine getirerek altın, gümüş, bronz madalyonlarla kralın kütüphanesi için çeşitli kitaplar satın aldı. Ardından İran'a geçti; burada da Farsça öğrendi. *Şâhnâme* ve *Meşnevî* dersleri aldı. 1676'da İstanbul'a geldi. Burada dil, yazı ve müzik hocaları tuttu; sülûs ve divanî hatlarını öğrendi; âlimlerin meclislerine devam etti. Elçi Nointel için çok sayıda risâleyi Fransızca'ya çevirdi. İstanbul'da kendine birçok dost edindi. Sadrazamın damadı Mehmed Paşa, kaptan-ı deryâ ve ordu kumandanı Kaplan Paşa, iki defa huzuruna çıktığı Köprülüzâde Fâzıl Ahmed

Paşa bunlar arasındadır. Yeni elçi Guilleragues'ın gelmesiyle 1681'de ülkesine döndü. Ertesi yıl Deniz kuvvetlerinde Şark dilleri tercüman-kâtibi oldu. Bu görev ona yeni seyahatlere çıkma imkânı sağladı. Aynı yıl Kral XIV. Louis kendisini Fas'a Mevlây İsmâil'in yanına giden Fransız elçisinin kâtipiliğine tayin etti. 1684'te Cezayir'e gönderilen Fransız kuvvetlerine tercümanlık yaptı, tatmin edici bir barış antlaşmasının sağlanmasına katkıda bulundu. Antlaşma metnini Türkçe'ye çevirdi ve divan toplantısında okudu. 1685'te Cezayir elçisi Hacı Câfer Ağa'ya Fransa'ya seyahati sırasında eşlik etti ve kralın yanında ona tercümanlık yaptı. 1685-1687 yıllarında Tunis, Trablus ve Fas ile yapılan görüşmeleri yönetti. Daha sonra Paris'e döndü. 1692'de XIV. Louis onu önce Kraliyet Koleji'nde Arapça ve Türkçe hocalığına, 1695'te de babasının ölümüyle boşalan kralın Şark dilleri tercüman-kâtipiliğine tayin etti. 1710'da babasının *Histoire du grand Genghizcan premier empereur des anciens mogols et tartares* adlı eserini ilâvelerle yayımladı. 4 Aralık 1713'te Paris'te öldü ve St. Sulpice Kilisesi'ne gömüldü. François Pétis de la Croix, üç Doğu dilinden başka Kiptçe, Ermenice ve Süryânice de biliyordu. Ermenice-Latince bir sözlük hazırlamıştır.

Eserleri. 1. *L'histoire de la sultane de Perse et des vizirs, contes turcs composés en langue turque et traduits en français* (Paris 1707). Kitabın önsözünde eserin Sultan II. Murad'ın hocası Şeyhzâde tarafından talebesini eğlendirirken bilgilendirmek amacıyla yazıldığı ve Türkçe aslından tercüme edildiği belirtilir. 2. *Les mille et un jours, contes persans* (I-V, Paris 1710-1712). Pétis'nin önsözde belirttiğine göre İran'da tanınmış olduğu Derviş Muhlis bazı Hint hikâyelerini Farsça'ya tercüme etmeyi planlamış ve bunları masala çevirerek *Hezâr-yek Rûz* diye adlandırmış, yazma nüshasını da Pétis de la Croix'ya vermişti. Pétis'nin eseri bu yazmadan yapılan bir çeviridir. Ancak *Hezâr-yek Rûz*'un kaynağı tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Hammer, Farsça ve Arapça hiçbir yazması bulunmayan bu eserin Türkçe çevirisi olarak *el-Ferec ba'de's-şidde* adını taşıyan dört eser olduğunu, bir kısmının buradan alınıp kalanının Pétis de la Croix tarafından uydurulduğunu ileri sürmüştür. Loiseleur-Deslongchamps da İranlı dervişin Pétis'ye verdiği el yazmasının bugüne kadar bulunamamış olmasına dikkat çekmekte, ayrıca Pétis'nin, günlüğünde Derviş Muhlis'ten bahsetmesine rağmen